

KÜTÜPHANECİLİĞİMİZİN ELLİ YILI

M. Türker ACAROĞLU

Cumhuriyet'in ilk yıllarında (1925), Maarif Vekâleti Hars (Kültür) Dairesi Müdür Dr. Hâmit Zübeyr (Koşay), kütüphanelerimizin genel durumu üzerine şu bilgileri verir: «Türkiye Cumhuriyetini teşkil eden 64 vilâyet, 395 kazadan 45 vilâyet merkezi, 366 kaza umumî kütüphaneden mahrûmdur [yani, ancak 19 il ve 29 ilçemizde genel kütüphane vardır]. Mevcut kütüphanelerden 11 tanesinin Bursa mülhakatında, 15 tanesinin Kastamonu'da, 40 tan fazlasının İstanbul'da bulunduğunu nazar-ı itibare alacak olursak, kütüphanelerin suret-i tevziinin de fena olduğu tahakkuk eder. İstanbul kütüphanelerinde yüz binlerce kitap olmasına mukabil, tekmlil Anadolu'da, hususî kütüphaneler de dahil olduğu halde, nihayet 60 - 70 bin cilt kitap vardır...»

Ankara Ziraat Enstitüleri (Fakültesi) kütüphanesi kurucusu ve müdürü olan Alman kütüphanecisi J. Stummvoll da taşrada 100 kütüphanede 185 bin cilt kitap bulunduğunu yazar (1927). Maarif istatistiklerine göre, 39 yerdeki 85 kütüphanede 386.582 cilt kitap vardır (1934).

50 Cumhuriyet yılından sonra, bugün, her ilimizde en az bir halk, bir de çocuk kütüphanesi olduğu gibi, birçok ilçe, bucak ve köyümüzde de kütüphaneler var. Cumhuriyetin ilk yıllarında vakıf yapılarda faaliyet gösteren kütüphanelerimizin sayısı pek az iken, 50 yıl sonra bu sayı, 330 halk, 270 çocuk kütüphanesi olmak üzere, tam 600'e çıktı. Ayrıca, canlı araçlardan başka, 12 otobüs ile 6 cip ve pikaptan oluşan bir gezici kütüphaneler şebekesi, 10 ilimizde 207 yerleşme merkezine kütüphane hizmeti götürür. Ancak, Türkiye'nin nüfusuna göre, daha 3.000 kütüphaneye ihtiyacı olduğu hesaplanmaktadır.

Cumhuriyet'in başlangıcında, Anadolu'da 60-70 bin cilt kitap varken, şimdi halk kütüphanelerimizde 3 milyon, çocuk kütüphanelerinde 500 bin, Ankara Millî Kütüphanesinde 560 bin, üniversite merkez, fakül yüksek okul kütüphanelerinde 1.5 milyon, yalnız Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesi kütüphanesinde 200 bin, bütün okul kütüphanelerinde 5

milyon cilt kitap bulunmaktadır. Çeşitli kurum, özel, üniversite ve araştırma kütüphanelerinin dışında, sadece halk kütüphanelerinde 1933 yılında 675 bin olan okuyucu sayısı, bugün 4 milyona yakındır.

Kütüphaneciliğimizin gelişimi tarih sırasıyla şöylece özetlenebilir: 3 Mart 1340 (1924) tarihli Tevhid-i Tedrisat (Öğretimin Birleştirilmesi) Kanunu ile daha önceleri Evkaf Nezaretine bağlı olan okul, medrese ve kütüphaneler, Maarif Vekâletine bağlandı. O yıl, Atatürk'ün emriyle, Yıldız Sarayı Kütüphanesi, olduğu gibi, İstanbul Üniversitesine nakleldi; bütün fakülte kitaplıklarındaki kitapların da toplanması ile, İstanbul Üniversitesi Merkez Kütüphanesi kuruldu. 1927'de çıkarılan tekke, zaviye ve türbelerin kapatılmasına dair kanunla da, buralardaki kitaplar kütüphanelere devredildi.

Dr. Hâmit Zübeyr (Koşay), Macar kütüphanecisi Pal Gulyas'tan Ahmet Saffet'e çevirttiği **Halk kütüphanelerinin suret-i tesisi ve usul-i idaresi** (1925) başlıklı esere yazdığı önsözde: «Halk kütüphaneleri, istikbalin kütüphaneleridir» diyordu. Nitekim, öyle de oldu.

1927'de yazma eserlerin kataloglanıp sınıflandırılması işi ele alındıysa da çalışmalar bir süre kesildi. Yeni bir Tasnif Komisyonu kurulduktan (1935) sonra, eski eserlerimizin bir bölümünün basma kataloğu hazırlandı.

Cumhuriyet döneminin kütüphanecilik alanında en önemli hizmetlerinden biri de, 1934'te gene Atatürk'ün emriyle hazırlanan 2527 sayılı Basma Yazı ve Resimleri Derleme Kanununun çıkarılmış olmasıdır. Bu kanun gereğince, yurttan basılan her türlü eserden beş nüshası devlete bedava verilir. Bunlar (14 yıl sonra kurulacak) Ankara Millî kütüphanesine, İzmir Millî kütüphanesine, İstanbul Üniversitesi Merkez kütüphanesine, Beyazıt Devlet kütüphanesine, Ankara İl Halk kütüphanesine gönderilir. Böylece, bu kanunun yayımlanmasından sonra, artık Türkiye'de ne gibi, ne kadar eserin, süreli yayının basıldığı tam olarak bilinebilmektedir. İstanbul'un Türkiye'nin en büyük kültür merkezi olduğu düşünülerek, Derleme Müdürlüğü İstanbul'da kuruldu. İlk Derleme Müdürü Selim Nüzhet Gerçek (1891-1945), özel çabalarıyla, yeni harflerin kabulünden Derleme Kanunu çıkıncaya kadar geçen 6 yıllık dönemde (1928 - 1934) yayımlanan eserleri de derledi. Daha sonraki Derleme müdürleri: Lâmia Kutun (hizmet süresi 1945 - 48), rahmetli Mansur Tekin (h.s. 1948 - 52), Leman Şenalp - Bakla (h.s. 1952), M. Türker Acaroğlu (h.s. 1952 - 1974). 1956'da yürürlükteki kanunun yerine geçmek üzere Fikir ve Sanat Eserlerini Derleme Kanunu tasarısı hazırlandıysa da bugüne kadar kanunlaşamadı.

Osmanlı döneminde, iki yüzyılda (1729 - 1928) eski harfli 35 - 40 bin kadar kitabın basılmış olduğu tahmin edildiği halde, son 45 yılda (1928 - 1973) Türkiye'de basılıp derlenen yeni harfli kitapların sayısı 160 bine yaklaştı.

Ulusal bir bibliyografya yayımlamak olanağı da Derleme Kanunu ile yurda getirildi. O tarihten beri düzenlice çıkan **Türkiye Bibliyografyası** ile yerli yayınlar izlenebilmektedir. Gene bu kanunun getirdiği olanakla, 1952'den beri UNESCO'nun da yardımıyla Ankara Millî Kütüphanesinde kurulan Bibliyografya Enstitüsünce **Türkiye Makaleler Bibliyografyası** yayımlanır.

Ankara Millî Kütüphanesi, tek bir adamın, rahmetli Adnan Ötüken'in 1940 - 48 yılları arasındaki yorulmak bilmez çabalarıyla kurulabildi. İlkın, Millî Kütüphane Hazırlık Bürosunu kurmuştu (1946). Kısa sürede sağlanan kitapların sayısı 8.000'e ulaştı. Okullarda öğretmenlik yapan M. Türker Acaroğlu, Enver Koray, Leman Şenalp-Bakla, Sami Özerdim gibi, Ötüken'in kütüphanecilik kurslarından geçmiş (sonradan kütüphanenin ilk elemanları olacak) kişiler, çalışmalara yardım ettiler. Büronun bazı masraflarını karşılamak üzere Millî Kütüphaneye Yardım Derneği kuruldu (1947). Bu demek, bugün hâlâ Millî Kütüphanenin çalışmalarını destekler. 1950'de Millî Kütüphane Kuruluş Kanunu çıkınca-ya kadar geçen 4 yıl, çeşitli zorluklar içinde atlatılabildi. Bugün ise, bu kurum yurdun övünebileceği en modern kültür kuruluşlarından biridir.

İstanbul'daki Süleymaniye Kütüphanesi; Kitap Patalojisi Enstitüsü, mikrofilm ve fotokopi cihazları, klima tesisleriyle, Cumhuriyet döneminin eski yazma eserleri değerlendirme konusunda ortaya koyduğu en güzel örneklerden biridir.

Yurdumuzun en eski halk kütüphanesi olan Beyazıt Devlet Kütüphanesi de onarıldı, modern tesislere kavuştu, kataloglarını düzene soktu.

Kütüphanecilik alanında plânlama çalışmalarına 1961'de başlanabildi. Ankara ve İstanbul kütüphanecileri ile Derleme Müdüründen kurulu bir komisyon, başkentte 35 toplantı yaparak, Millî kütüphane, halk ve çocuk kütüphaneleri, Derleme işleriyle ilgili 10 yıllık bir plân hazırladı. VII. Millî Eğitim Şûrasınca da onaylandıktan (1962) sonra, plânın uygulanmasına geçildi. Ancak, plânın tamamı süresi içinde gerçekleşemedi.

1963'te Başbakanlığa bağlı olarak kurulan Türkiye Bilimsel ve Teknik Araştırma Kurumu, kendi Dokümantasyon Merkezi (TÜRDOK), çağdaş bir belgeleme ve haberalma yeri olarak gerçekleştirdi (1965). Bilim

ve teknik konularında toplu katalog, bibliyografya, bülten gibi yayınlar yapar, fen ve kültür bilimlerine destek olur, dokümantalistlerin yetiştirilmesi için çeşitli kurslar düzenler.

Türkiye’de plânlı dönemin başladığı 1962’ye kadar, devlet eliyle yeni kütüphane binaları yapılamadı. Birinci ve ikinci beş yıllık kalkınma plânı dönemlerinde —çoğu Doğu ve Güneydoğu illerimizde olmak üzere— ancak 24 yeni kütüphane binası yapılabilirdi. 1973’te 7 yapı bitirildi, 6 yapıya başlandı. Kütüphanelerimizin çoğu halâ eski mektep - medrese tekke - cami köşelerine sığınmış, özel, modern yapılardan yoksundur. İçinde bulunduğumuz üçüncü beş yıllık kalkınma plânı dönemi de bu konuda pek fazla bir şey vade’miyor.

Kısaca, Cumhuriyet döneminde kütüphane, kütüphanecilik, kütüphanelerarası işbirliği, bibliyografya, dokümantasyon, sınıflandırma, yararlanılma konuları doğru anlaşılacak, Türkiye çağdaş bir kütüphanecilik ve dokümantasyon görüş ve anlayışı kazandı, denilebilir.

Kütüphanelerimizde Katalog Çalışmaları - Kullanılan Sistemler

Atatürk dönemi, kütüphanelerimizde, genel olarak, yazma ve nadir eserlerin denetimi ve sınıflandırılması dönemi olarak değerlendirilir. Türk kütüphanelerinde kullanılan kataloglama, sınıflandırma, kütüphanecilik tekniği ile ilgili kuralların, normların saptanma çalışmalarına da 1925’te başlandı. Maarif Vekâleti Hars Müdürlüğünün 8 Kasım 1925 tarihinde illere gönderdiği genelge, bu konuda ilk belgedir: «Kütüphaneler tarafından gönderilen fihristler, maalesef, matluba muvafık olmaktan çok uzaktırlar. Bir çoğunda müellif ismi bile tasrih edilmediği gibi, mahall-i tab’ı veya tahrir, eserin cinsi, cildin şekli haricisi, tezyinatı, kâğıdın cinsi gibi malûmat ihmal edilmiştir... Bunlar için rehberlik kitaplar hazırlanmaktadır.»

Celâl Esat (Arseven) tarafından yazılan **Notlar ve Kütüphanelere Dair Usul-i Tasnif** (1924) başlıklı eser, kataloglama ve sınıflandırma işlerinde uygulanması dileğiyle, kütüphanelere yollandı.

1925’te Paris’te kütüphanecilik öğreniminden dönen Hasan Fehmi Edhem (Karatay), **Kütüphanecilik-Tasnif-i aşari-Kitabiyat** diye üç bölümden oluşan eserini hazırlayıp bastırdı. 1941’de **Alfabetik Katalog Kaideleri** başlıklı eseriyle de kataloglama konusundaki kuralları - Fransızlarınkinden esinlenerek - saptadı.

1950’de Milli Kütüphane Kuruluş Kanunu çıkınca çeşitli ülkelere öğrenim görmek, staj yapmak üzere gönderilen kütüphaneciler 1952 - 53

yıllarında yurda döndüklerinde, A. Ötüken başkanlığında kurulan bir bilim komisyonu **Türk Kütüphaneleri İçin Bibliyografik Künyelerin Tesbitinde ve Alfabetik Kataloğun Hazırlanmasında Uygulanacak Kaideler** başlığı ile ilk kurallar denemesini hazırlayıp yayımladı (1955). İki yıl sonra çıkan, bugün hâlâ birçok kütüphanemizde kullanılan ulusal kurallar, bunun genişletilmiş, gözden geçirilmiş yeni basımıdır: **Basma Eserler Alfabetik Katalog Kaideleri** (1957). Bir yıl sonra, Kütüphaneler Genel Müdürlüğünce **Yazma ve Eski Basma Kitapların Tasnif ve Fişleme Kılavuzu ve İslâm Dinî Eserleri Tasnif Cetveli** yayımlandı (1958). Daha sonra **Çocuk Kütüphaneleri Yönetmeliği** (1958). **Okul Kütüphaneleri Yönetmeliği** (1959), halk kütüphaneleri için **Kitap Kataloglama Kuralları** (1961) çıkarıldı. Bugün bu kurallar genellikle uygulanmakta ise de kütüphaneler arasında tam bir işbirliği sağlanamadı.

Türkiye’de **Evrensel Onlu Sınıflandırma** sistemi, ilkin İstanbul Üniversitesi Merkez Kütüphanesinde uygulanmaya başlandı (1925). Sonraları, ortak bir sınıflandırma sistemi olarak, kütüphanelerimizde bu sınıflandırma şemasından yapılan özet biçiminde bir çeviri önerilip uygulandı

Türkiye Bibliyografyası’nda otuz yıl (1928-58), **Türkiye Makaleler Bibliyografyası’nda** da altı yıl (1952-58) Evrensel onlu sınıflandırma başarı ile kullanıldı. Bu arada, **Türkiye Bibliyografyası’nın** 1953 yılına ait ilk fasikülünde Derleme Müdürü M. Türker Acaroğlu tarafından bu sınıflandırmanın üç rakama indirgenmiş biçimi Fransızcadan dilimize çevrilip yayımlandı. 1958’de Dewey sistemine dönüldü.

Amerika’nın ulusal sınıflandırma sistemi olan, Dewey’in **Onlu Tasnif ve Relatif İndeks**’inin 15. basımının tam çevirisi — bazı yanlışlar ve değişikliklerle — Amerikan Ford vakfının da malî desteğiyle yayımlandı (1962). Devlete bağlı bütün kütüphanelerimizde bunun uygulanması emredildi. Sistemin alfabetik dizinleri henüz basılmadığından, uygulamada bazı zorluklarla karşılaşılmaktadır. Avrupalıların çok geliştirdikleri Evrensel onlu sınıflandırma’ya yeniden dönülmesiyle bu zorluklar azalabilir. Çağdaş doktrine göre, Paris’te Bibliothèque Nationale’de kullanılan alfabetik - analitik konu kataloğu sistemi en iyisidir.

Son yıllarda kurulan bazı üniversite ve kurum kütüphanelerimizde, Amerikan Kongre kütüphanesi sınıflandırma şemasının uygulandığı da görülmektedir.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Kütüphanesi gibi, bazı kütüphanelerimiz ise, kendi ihtiyaçları için özel olarak hazırlanmış bir sisteme göre konu katalogları düzenlemektedirler.

Kütüphanecilik Öğretimi

Apayrı bir meslek olarak Kütüphanecilik, Cumhuriyet döneminde kazanılan yeni bir meslek dalı oldu. Dr. Hâmit Zübeyr (Koşay), ünlü raporunda, kütüphanecilik tekniğini bilen elemanlar yetiştirilmesini, üniversitelerde kütüphanecilik bölümleri açılmasını da önermişti (1952). Nitekim, kütüphanecilerin eğitimi, Türkiye'de ilkin o yıl kurslar biçiminde başladı. Paris'te yaptığı meslek eğitiminden dönen İstanbul Üniversitesi Merkez Kütüphanesi Müdürü H. F. E. Karatay, bir yandan İstanbul kütüphanelerinde çalışan memurlar için bir yıl süreli ilk kütüphanecilik kursunu açarken, öte yandan Batı'daki kütüphanecilik anlayışını ve bilgilerini meslekdaşlarına verebilmek amacıyla **Kütüphanecilik** başlıklı notlarını teksir ettirdi.

Alman kütüphanecilik uzmanı J. Stummvoll da Ankara kütüphanecileri için, on yıl sonra, bir kurs açtı (1953). Ancak bu, uzun ömürlü olamadı. Kurstan kaç kişinin mezun olduğu da bilinmiyor.

Bizde en uzun ömürlü kütüphanecilik kursunu, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesinde, Milli Eğitim Bakanlığı Yayın Müdürü Adnan Ötügen açtı (1942). İki dönemli (iki yıllık) olan bu kurslar, fakültede Kütüphanecilik Kürsüsü kuruluncaya kadar sürdü (1954). Yayın Müdürlüğü kütüphanecisi Leman Şenalp (Bakla) da kurslarda Ötügen'e yardımcı oldu.

En sonunda, 1954 - 55 ders yılında Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesinde kurulan Kütüphanecilik Kürsüsünü, on yıl sonra, 1964 - 65 ders yılında İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesinde, 1972 - 73 ders yılında da Ankara Hacettepe Üniversitesine kurulan kürsüler izledi. Buralarda, çoğunlukla Amerikalı, bir de Alman kütüphanecilik öğretim üyeleri ders verdiler. Cumhuriyet döneminde üniversiteyi bitiren, amacı öncelikle kitapları yararlanmaya sunmak olan modern kütüphaneciler yetişti. Sadece Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesinde, kütüphanecilikle ilgili bilgilerin, yanısıra, yan dallardan aldıkları çeşitli konuları içeren bilgilerle donatılmış 500'den fazla, İstanbul Edebiyat Fakültesinde 100'e yakın genç yetiştirildi. Osmanlı döneminde bu özel eğitim biçiminin bir benzerine rastlanmaz.

Ayrıca, Kütüphaneler Genel Müdürlüğünce 1961'den beri açılan 32 yaz kursundan 1.044 öğretmen - kütüphaneci yetişti. Bunlar, halk ve çocuk kütüphanelerinde görevlendirildi.

1925 - 1965 yılları arasında, çeşitli kütüphane çevreleri için tam 18 kurs düzenledi.

1949'da Türk Kütüphaneciler Derneğinin kurulması, 1952'den sonra bu derneğin meslekî bir Bülten yayımlamaya başlaması da kütüphanecilik tarihçemiz için önemlidir. Böylece; Türk kütüphanecileri ilkin bir yayın organına sahip oldu. 22 yıldır, aralıksız olarak çıkan bu bülten, değerli bir kaynak - eser niteliği taşır.

Kütüphanecilerin statüsünü saptayan bir kanunun çıkarılmayışı, bazı kurumların yanlış sayılabilecek tutumları yüzünden, kütüphanecilik, bizde henüz tercih edilen bir meslek haline gelemedi.